

В. В. Шаблистий

доктор юридичних наук, професор, директор ННІ права та інноваційної освіти
Дніпровського державного університету внутрішніх справ
<https://orcid.org/0000-0003-0210-1772>

Л. В. Бобрішова

доктор філософії з права, заступник начальника відділу забезпечення якості освіти
Дніпровського державного університету внутрішніх справ
<https://orcid.org/0000-0003-1022-4027>

ДО ПИТАННЯ ЗАХИСТУ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЖУРНАЛІСТІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ

У статті досліджено проблематику правового захисту професійної діяльності журналістів в Україні крізь призму кримінального законодавства. Наголошується, що свобода слова є фундаментальним принципом демократичного суспільства, а журналісти – ключовими суб'єктами інформаційного простору, які забезпечують реалізацію права громадян на доступ до достовірної інформації. Проте професійна діяльність журналістів часто супроводжується ризиками фізичного, психологічного, економічного та юридичного тиску, що обумовлює потребу у дієвому кримінально-правовому захисті. У статті проаналізовано законодавче визначення статусу журналіста та висвітлено значення його діяльності в контексті гарантій, передбачених ст. 10 Європейської конвенції з прав людини. Особливу увагу приділено огляду кримінально-правових норм, що безпосередньо спрямовані на охорону журналістської діяльності, зокрема ст. 163, 171, 345-1, 347-1, 348-1, 349-1 Кримінального кодексу України. На основі офіційної статистики за 2020–2024 роки здійснено аналіз кількості облікованих кримінальних правопорушень проти журналістів, а також випадків, у яких було вручено повідомлення про підозру. Виявлено, що найчастіше фіксуються випадки перешкоджання законній професійній діяльності журналістів (ст. 171 КК України) та погроз чи насильства щодо них (ст. 345-1 КК України). Водночас у більшості випадків кількість підозр суттєво нижча за кількість зареєстрованих правопорушень, що свідчить про низьку ефективність механізмів кримінального реагування та проблеми з доведенням вини. У підсумку наголошено на потребі комплексного підходу до забезпечення належного рівня правового захисту журналістів. У контексті воєнного стану особливої актуальності набуває завдання збереження свободи слова як гарантії функціонування демократичних інститутів, що вимагає не лише нормативних змін, а й системної політики держави у сфері інформаційної безпеки.

Ключові слова: свобода слова, журналіст, кримінальна відповідальність, професійна діяльність, захист прав, інформаційна безпека, воєнний стан.

Постановка проблеми. В умовах посилення соціально-політичної нестабільності, військових конфліктів та зростання рівня агресії у суспільстві журналістська діяльність дедалі частіше супроводжується ризиками, що мають як фізичний, так і психологічний характер. Представники медіа, виконуючи функцію посередника між державою та громадськістю, стають об'єктами протиправного впливу з боку як приватних осіб, так і посадових осіб державних органів. Така тенденція є тривожною, адже вона не лише обмежує свободу слова, а й підриває фундаментальні принципи правової держави.

Хоча чинне кримінальне законодавство України передбачає окремі статті, спрямовані на охорону прав журналістів, зокрема щодо перешкоджання їхній законній діяльності або насильства проти них, практика свідчить про недостатню ефективність наявних механізмів захисту. Часто спостерігається відсутність належної реакції з боку правоохоронних органів, ускладнене доведення мотивів кримінального правопорушення, пов'язаного саме з професійною діяльністю журналіста, а також проблеми у кваліфікації таких діянь.

У цьому контексті постає потреба у ґрунтовному аналізі кримінально-правових норм, що

стосуються захисту журналістів, оцінці ефективності їхнього застосування на практиці, а також у розробленні пропозицій щодо вдосконалення правового регулювання у цій сфері.

Аналіз останніх досліджень. Проблема захисту журналістів у контексті кримінального права привертає все більшу увагу наукової спільноти в умовах зростання тиску на медіа. Особлива увага приділяється правовим механізмам протидії кримінальним правопорушенням проти журналістів та ефективності кримінально-правового реагування. У цьому контексті ґрунтовними є напрацювання таких українських дослідників:

Метою написання статті є аналіз особливостей кримінально-правового захисту професійної діяльності журналістів в Україні.

Виклад основного матеріалу. Свобода слова є основоположними принципами демократичного суспільства, які забезпечують право громадян на отримання достовірної інформації. Журналісти, як ключові суб'єкти інформаційного простору, відіграють важливу роль у формуванні громадської думки, висвітленні суспільно значущих подій та контролі за діяльністю влади. Однак їхня професійна діяльність часто наражається на загрози, які можуть мати як фізичний, так і психологічний характер [1, с. 23]. У зв'язку з цим захист журналістів у кримінальному праві набуває особливого значення, адже ефективно правове регулювання є необхідною умовою для забезпечення їхньої безпеки та незалежності.

Принагідно зауважити, що професійна діяльність журналіста є багатогранною і включає в себе процеси збирання, обробки, створення та поширення інформації через медіа. Так, згідно із Законом України «Про державну підтримку медіа, гарантії професійної діяльності та соціальний захист журналіста», журналіст – це творчий працівник суб'єкта у сфері медіа, який професійно збирає, одержує, створює, редагує, поширює і забезпечує підготовку інформації для медіа [2]. Це визначення закріплює правовий статус журналіста як суб'єкта, що виконує особливо важливу суспільну функцію – забезпечення права громадян на доступ до інформації, що є одним із фундаментальних прав у демократичному суспільстві. Це право закріплене в ст. 10 Європейської конвенції з прав людини, яка гарантує свободу вираження поглядів, включаючи право отримувати, зберігати та передавати інформацію без втручання з боку державної влади [3].

У цьому контексті професійна діяльність журналіста охоплює низку послідовних етапів, кожен з яких має принципове значення для реалізації зазначеного права. Першим етапом є збирання інформації, що здійснюється шляхом проведення інтерв'ю, журналістських розслідувань, моніторингу відкритих джерел або інших методів, які відповідають професійним стандартам. Другий етап полягає у створенні інформаційного продукту, що передбачає написання аналітичних чи новинних матеріалів, підготовку репортажів, виготовлення аудіо- та відеоконтенту тощо. Завершальним елементом є поширення підготовленої інформації через різні комунікаційні канали – медіа, телебачення, інтернет-платформи та соціальні мережі.

Особливе місце в журналістській практиці посідає дотримання етичних норм, зокрема принципу захисту джерел інформації. Цей обов'язок є одним із базових положень професійної журналістської етики, оскільки сприяє збереженню довіри між журналістом та інформатором, а також забезпечує безперешкодне функціонування медіа в умовах демократії [4, с. 711].

Водночас журналісти часто стають потерпілими від різних форм тиску, які можуть проявлятися у фізичному насильстві, наприклад, побиттях чи погрозах життю та здоров'ю. Окрім цього, вони зазнають психологічного тиску у вигляді погроз, залякувань і цькування. Не менш поширеним є економічний тиск – штрафи, судові позови чи навіть звільнення з роботи. Юридичний тиск також має місце, коли журналістів переслідують кримінально або висувають необґрунтовані звинувачення. Крім того, нині зростає загроза кібератак [5, с. 80]. Ці загрози можуть виходити від різних суб'єктів – державних органів, приватних осіб, великих корпорацій чи кримінальних угруповань. Часто журналісти стають мішенню саме через свою діяльність, спрямовану на розкриття корупції, зловживань владою та інших суспільно небезпечних явищ. Тому питання належного захисту журналістів є необхідною передумовою для стабільного функціонування демократичних інститутів, вільного обміну інформацією та збереження довіри суспільства.

Інституціоналізація кримінально-правових норм, спрямованих на протидію суспільно небезпечним посяганням на діяльність журналістів, є важливою складовою державної політики у сфері забезпечення свободи слова та професійної безпеки представників медіа.

Шляхом закріплення відповідних положень у Кримінальному кодексі України (далі – КК України) законодавець формалізує механізми захисту журналістської діяльності, що слугує реалізації конституційних гарантій свободи вираження поглядів та інформації. До таких норм належать, зокрема наступні: ст. 163 «Порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер», ст. 171 «Перешкоджання законній професійній діяльності журналістів», ст. 345-1 «Погроза або насильство щодо журналіста», ст. 347-1 «Умисне знищення чи пошкодження майна журналіста», ст. 348-1 «Посягання на життя журналіста», ст. 349-1 «Захоплення журналіста як заручника» [6].

З огляду на викладене, важливо проаналізувати, наскільки ефективно ці кримінально-правові норми реалізуються на практиці. Таким показовими є статистичні дані, що фіксують кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень, які публікує Офіс Генерального прокурора України.

Тка, у період з 2020 по 2024 роки простежується певна динаміка щодо кількості облікованих кримінальних правопорушень, пов'язаних із професійною діяльністю журналістів, відповідно до окремих норм Кримінального кодексу України. Проведений аналіз дає змогу простежити як загальні тенденції, так і особливості змін у структурі правопорушень за конкретними нормами.

Найбільшу питому вагу серед зафіксованих правопорушень за п'ятирічний період займає

ст. 171 КК України, яка передбачає кримінальну відповідальність за перешкоджання законній професійній діяльності журналістів. Піковим у цьому контексті є 2021 рік, коли було зареєстровано 72 випадки порушення, що є найвищим показником серед усіх статей у розрізі всіх років аналізованого періоду. У 2020 році зафіксовано 64 випадки, що на 11% менше, ніж у 2021 році. Однак уже у 2022 році кількість облікованих правопорушень за цією статтею різко зменшилась – до 28, що становить зменшення на 61% у порівнянні з попереднім роком. У 2023 році було зафіксовано 24 випадки, а в 2024 році – 26, що вказує на стабілізацію показників на рівні, удвічі нижчому, ніж у піковому 2021 році. Така динаміка може бути зумовлена як фактичним зменшенням кількості таких правопорушень, так і трансформацією підходів до їх обліку, кваліфікації та розслідування [7].

Іншим вагомим показником є статистика за ст. 345-1 КК України – погроза або насильство щодо журналіста. У 2020 році таких випадків було 37, у 2021 – 42 (зростання на 13,5%). Однак уже в 2022 році спостерігається зменшення майже втричі – до 12 випадків. У 2023 році кількість збільшилась до 14, а у 2024 – до 19. Це свідчить про тенденцію до відновлення рівня насильства щодо журналістів. Водночас показник 2024 року все ще значно нижчий, ніж у 2020–2021 роках, що може бути як позитивним знаком, так і відображенням недообліку випадків [7].

Щодо статті 163 КК України (порушення таємниці листування або іншої кореспонденції), ситуація виглядає дещо інакше. У 2020 році

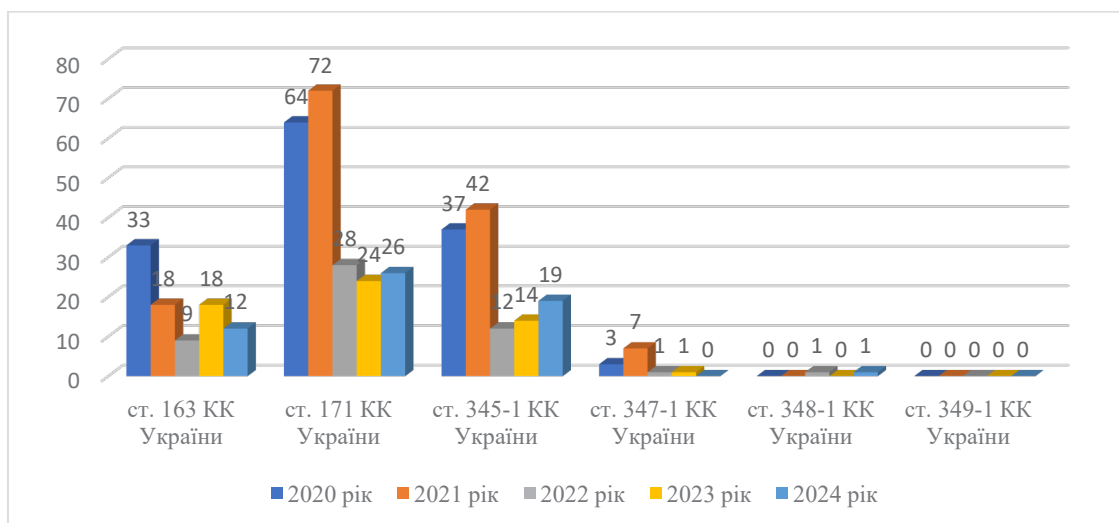

Рис. 1 Кількість облікованих кримінальних правопорушень

було зафіксовано 33 випадки, однак у наступні роки простежується суттєве зниження – до 18 випадків у 2021, 9 – у 2022, після чого показники знову зростають: 12 – у 2023, 18 – у 2024 [7].

Досить незначними є показники щодо статті 347-1 КК України (умисне знищення або пошкодження майна журналіста). Найбільше таких випадків було у 2021 році – 7, у 2020 – 3, а впродовж 2022–2024 років фіксувалося лише по одному випадку щорічно [7].

Щодо інших кримінальних правопорушень, зокрема, посягання на життя журналіста (ст. 348-1 КК України), їх зафіксовано лише по одному випадку у 2022 і 2024 роках, а в інші роки – нуль. Водночас жодного випадку захоплення журналіста як заручника (ст. 349-1 КК України) упродовж усіх п'яти років не зафіксовано взагалі [7].

У підсумку, статистичний аналіз свідчить про загальне зменшення кількості облікованих кримінальних правопорушень проти журналістів після 2021 року, що може бути як позитивною тенденцією, так і наслідком введення воєнного стану. Особливу увагу слід звернути на сталість окремих форм тиску, таких як перешкоджання журналістській діяльності або фізичне насильство, що продовжують фіксуватись на стабільному рівні. Це засвідчує необхідність системного аналізу причин, удосконалення захисних механізмів для працівників медіа та активного реагування з боку правоохоронних органів.

Дані, відображені в таблиці 2, демонструють кількість кримінальних правопорушень, у межах яких особам було вручено повідомлення про

підозру, відповідно до окремих статей КК України за період 2020–2024 років. Ці показники слід розглядати у контексті співвідношення з кількістю облікованих кримінальних правопорушень (табл. 1), що дозволяє оцінити ефективність реагування правоохоронної системи на відповідні діяння.

Найвищий рівень вручення підозр фіксується за ст. 171 КК України. У 2020 році було повідомлено про підозру у 12 випадках із 64 облікованих (18,75%), у 2021 році – у 19 випадках із 72 (26,39%). У наступні роки цей показник знижується: у 2022 – 6 з 28 (21,43%), у 2023 – 5 з 24 (20,83%), у 2024 – 3 з 26 (11,54%) [7]. Попри те, що ст. 171 КК України залишається лідируючою за кількістю підозр, помітна негативна тенденція до зниження не лише загального рівня реєстрації правопорушень, але й зменшення питомої ваги ефективно розслідуваних справ. Зокрема, у 2024 році лише кожне дев'яте правопорушення за цією статтею призводило до вручення підозри.

Істотними є також показник за ст. 345-1 КК України. У 2020 році вручено 5 підозр з 37 випадків (13,5%), у 2021 – 12 з 42 (28,6%), однак у 2022 році не зафіксовано жодного повідомлення про підозру, при тому що було обліковано 12 правопорушень. У 2023 році вручено 4 підозри з 14 випадків (28,6%), у 2024 – 3 з 19 (15,8%) [7]. Аналіз цих даних дозволяє стверджувати, що після 2021 року розслідування у цій категорії справ значно ускладнилось, а в окремі роки зокрема у 2022 взагалі становило 0. Це особливо проблематично, враховуючи насильницький характер відповідних правопорушень.

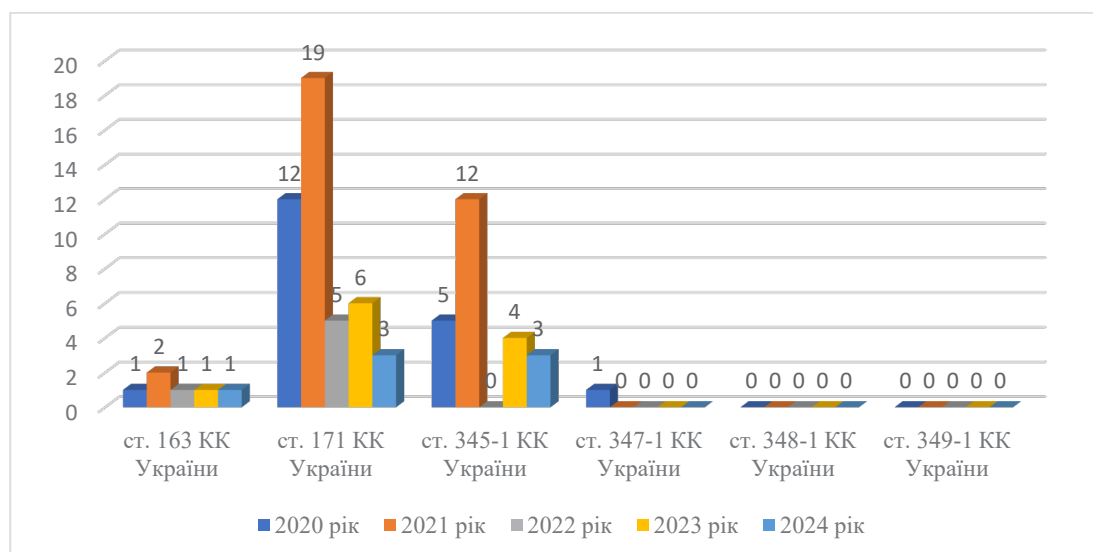

Рис. 2 Кримінальні правопорушення, у яких особам вручено повідомлення про підозру

Щодо ст. 163 КК України, впродовж усіх років рівень вручення підозр залишається дуже низьким. У 2020–2024 роках було вручено по 1–2 підозри щороку при значно вищій кількості зафіксованих випадків (наприклад, у 2020 – 2 з 33, тобто лише 6%). Така стабільно низька ефективність у частині розслідування свідчить про складність доведення відповідних діянь.

Щодо ст. 347-1 КК України («умисне знищення або пошкодження майна журналіста») лише у 2020 році вручено 1 підозру при 3 облікованих правопорушеннях. В інші роки таких повідомлень не було, навіть попри наявність зареєстрованих кримінальних правопорушень у 2021–2023 роках. Це вказує на практично повну неефективність реагування за цією статтею.

Стосовно посягання передбачених ст. 348-1 КК України та ст. 349-1 КК України – жодного повідомлення про підозру за 2020–2024 роки не вручено, хоча у таблиці 1 зафіксовано поодинокі випадки обліку (по 1 за кожною статтею в окремі роки).

Вбачається, що порівняльний аналіз таблиць 1 та 2 виявляє серйозну проблему: лише незначна частина облікованих правопорушень призводить до оголошення підозри. У середньому лише 15–25% за окремими статтями мають процесуальне продовження, а за деякими взагалі відсутні будь-які ознаки прогресу розслідування. Така ситуація свідчить про низький рівень ефективності кримінального провадження у справах, пов'язаних із порушеннями прав журналістів, що потребує невідкладного вдосконалення як законодавчих, так і організаційно-практичних механізмів захисту журналістської діяльності в Україні.

Висновок. З урахуванням здійсненого дослідження, щодо правового регулювання захисту професійної діяльності журналістів в Україні, можна стверджувати, що попри закріплення кримінальної відповідальності за протиправні діяння, спрямовані проти представників медіа, фактична ефективність правозастосовної практики залишається низькою, що підтверджується статистичними даними про незначну кількість притягнутих до відповідальності осіб.

В умовах триваючої воєнної агресії проти України актуалізується потреба у зміцненні правових гарантій діяльності журналістів як одного з ключових елементів демократичного контролю та інструменту протидії інформаційним маніпуляціям. Зокрема, важливим є не лише

удосконалення матеріального кримінального законодавства, а й запровадження спеціальних процедур розслідування досліджуваних кримінальних правопорушень, забезпечення незалежного моніторингу таких проваджень, а також створення умов для оперативного реагування на факти тиску або насильства щодо представників медіа.

Отже, для забезпечення належного рівня охорони журналістської діяльності необхідний комплексний підхід, що поєднує кримінально-правові, організаційно-правові та інформаційно-правові інструменти, а подальше наукове осмислення цієї проблематики має включати аналіз зарубіжного досвіду, формування рекомендацій щодо імплементації ефективних механізмів правового захисту та розвиток практики правозастосування з урахуванням викликів воєнного часу.

Список використаної літератури:

1. Шаблистий В.В. Безпековий вимір кримінального права України: людиноцентристське дослідження: монограф. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ: Ліра ЛТД, 2015. 420 с.
2. Про державну підтримку медіа, гарантії професійної діяльності та соціальний захист журналіста: Закон України від 23.09.1997 № 540/97-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1997. № 50. Ст. 302.
3. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод (Європейська конвенція з прав людини) від 04.11.1950, Закон України від 17.07.97 №475/97-ВР / Верховна Рада України. База даних «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
4. Рукіна Д. Право як соціокультурний феномен. Верховенство права: доктрина і практика в умовах сучасних світових викликів : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 25 лютого 2022 р.). Дніпро : ДДУВС, 2022. С. 710-712.
5. Шаблистий В.В. Законна професійна діяльність журналіста як «новий об'єкт кримінально-правової охорони». Вісник Кримінологічної асоціації України. 2016. № 2 (13). С. 78-85.
6. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
7. Статистична інформація Офісу Генерального прокурора. URL: <https://old.gp.gov.ua/ua/statinfo.html>

Shablustyi V. V., Bobrishova L. V. Regarding the Protection of Journalists' Professional Activities under Criminal Law

This article examines the issue of legal protection of journalists' professional activities in Ukraine through the lens of criminal law. It emphasizes that freedom of speech is a fundamental principle of a democratic society, and journalists are key actors in the information space, ensuring citizens' right to access reliable information. However, journalists' professional activities are often accompanied by risks of physical, psychological, economic, and legal pressure, which necessitates effective criminal law protection. The article analyzes the legislative definition of the journalist's status and highlights the significance of their activities in the context of guarantees provided by Article 10 of the European Convention on Human Rights. Special attention is given to the review of criminal law provisions directly aimed at protecting journalistic activities, particularly Articles 163, 171, 345-1, 347-1, 348-1, and 349-1 of the Criminal Code of Ukraine. Based on official statistics from 2020 to 2024, an analysis of the number of recorded criminal offenses against journalists and cases in which suspicion notices were issued is conducted. It was found that the most frequently recorded offenses include obstruction of lawful professional activities of journalists (Article 171 of the Criminal Code of Ukraine) and threats or violence against them (Article 345-1 of the Criminal Code of Ukraine). At the same time, in most cases, the number of suspicions is significantly lower than the number of registered offenses, indicating low effectiveness of criminal response mechanisms and problems with proving guilt. In conclusion, the article stresses the need for a comprehensive approach to ensuring an adequate level of legal protection for journalists. In the context of martial law, the task of preserving freedom of speech as a guarantee for the functioning of democratic institutions becomes particularly relevant, requiring not only legislative changes but also a systemic state policy in the field of information security.

Key words: freedom of speech, journalist, criminal liability, professional activity, protection of rights, information security, martial law.